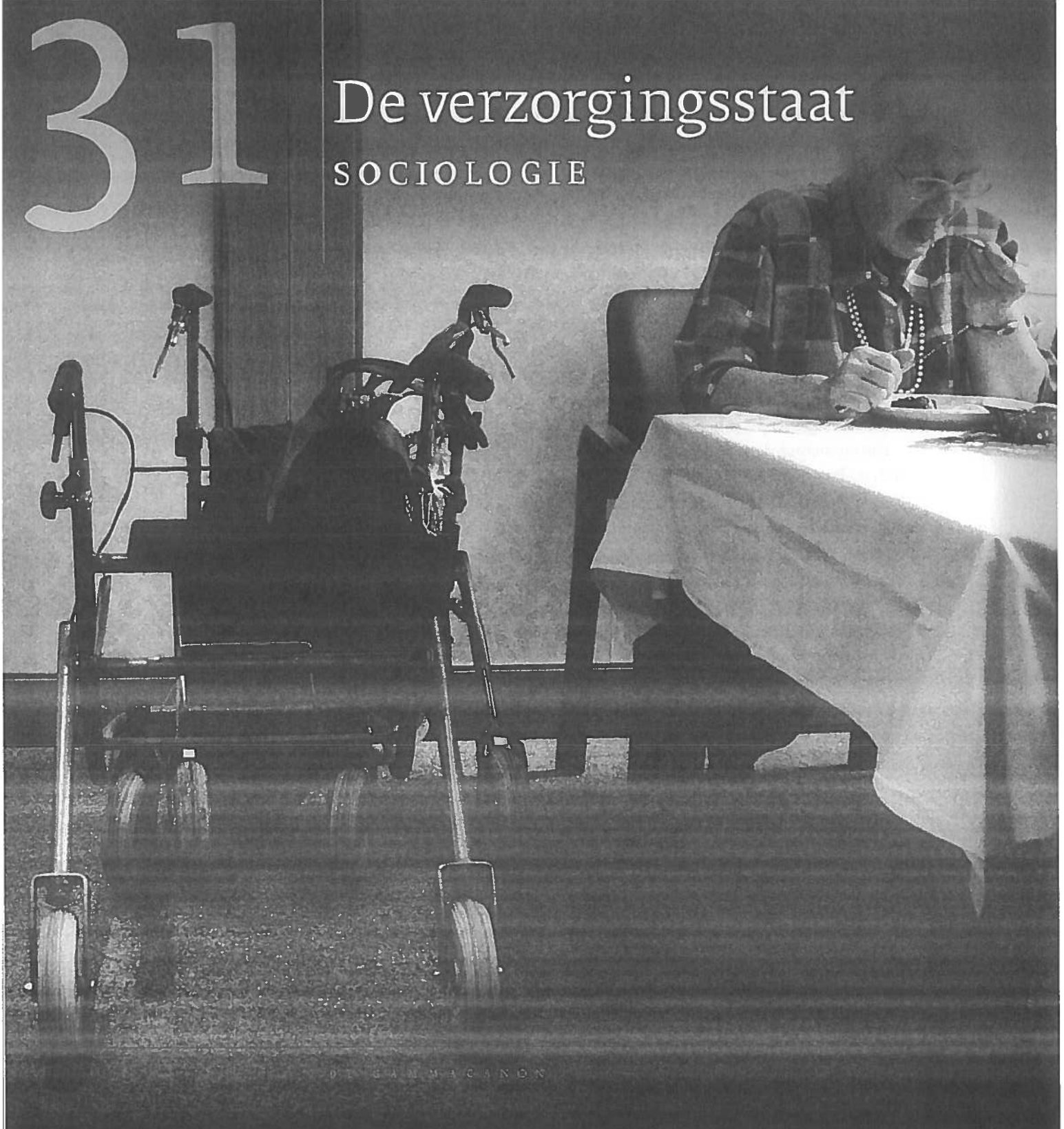

31

De verzorgingsstaat

SOCIOLOGIE

DE GAMMAGANON

Gaat de overheid minder moederen?

MONIQUE KREMER

HET EINDE VAN de verzorgingsstaat is al vaak ingeluid. Steevast hebben de boektitels erover een sombere, zorgelijke ondertoon: *De stagnerende verzorgingsstaat* (1978), *Verzorgingsstaat 'slopen of renoveren'?* (1986), en: *Voor elkaar of uit elkaar?* (2007). Desondanks bestaat onze verzorgingsstaat nog steeds, diep in de haarvaten van onze samenleving. Met hulp van sociale wetenschappers is er door de jaren heen voortdurend aan geschaafd, gebeiteld en geknutseld - om maar te zorgen dat hij bij de tijd blijft. Een nieuwe regeling hier, een andere organisatie daar. Onze verzorgingsstaat is ons nationale bouwproject. Toch is er ook nu weer somberheid. Sociale wetenschappers kijken met angst en beven in de glazen bol van globalisering. Is de gouden verzorgingsstaateeuw nu dan toch echt voorbij?

De verzorgingsstaat is geen sociaal wetenschappelijke uitvinding of ontdekking maar een vernuftige creatie van ons allemaal. Iedereen heeft ooit wel een steentje bijgedragen aan het verzor-

gingsweefsel van wetten, regelingen, afspraken en voorzieningen. De werknemers en werkgevers met hun even simpele als briljant idee om geld te storten in een gezamenlijke pot voor als iemand ziek, zwak of zwanger zou raken. De elite en hogere middenklasse die onderwijs en gezondheidszorg voor de armen verlangden om zichzelf tegen hun opstand te beschermen. En de arbeiders die ontplooiing en beschutting tegen de markt eisten. Onze verzorgingsstaat is ook gebouwd op alle politieke stromingen. De liberalen, die oog hadden voor wettelijke bescherming (zoals de Kinderwet van Van Houten), de sociaaldemocraten met hun emancipatie- en solidariteitsidealen en de christendemocraten met hun geloof in naastenliefde. Pas vanaf de Commissie van Rhijn (1943), die leentjebuurspeelde bij de Engelse Beveridge Commissie (1942) is er sprake van een doelbewust plan: een verzorgingsstaat die ons moest behoeden voor de ergste risico's, met als vangnet en kroonjuweel de Algemene Bijstandswet (1965).

Sociale wetenschappers hebben zich altijd gebogen over het unieke verschijnsel van de verzorgingsstaat. Ze hebben zich beziggehouden met het ontstaan ervan - hoe kan het dat mensen hun individuele winsten inruilen voor collectieve voorzieningen? -, speelden een grote rol in het signaleren en benoemen van problemen, en probeerden oplossingen aan te dragen. Ze waren het alleen zelden met elkaar eens. Alleen als er consensus leek te zijn tussen sociologen en economen ontstonden er grote veranderingen. Dat was bijvoorbeeld zo in de jaren tachtig. Toen ontstonden grote zorgen over de houdbaarheid van de verzorgingsstaat. Door de onvoorzienbare populariteit van het stelsel werd het onbetaalbaar, becijferden economen. De werkloosheid was hoog en de Bijstand en de WAO barstten uit hun voegen. De zere plek was, zo schreef ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, dat we onvoldoende werkten om de verzorgingsstaat nog te kunnen dragen. Vooral vrouwen werkten in die tijd nauwelijks, hun arbeidsdeelname was vergelijkbaar met die van Spanje en Ierland. Cultuursociologen zoals Lawrence Mead in Amerika en Hans Adriaansens en Anton Zijderveld sloten zich aan bij de kritiek op de onbedoelde gevolgen (de term is van de socioloog Robert Merton) van de verzorgingsstaat. Zij wezen op de effecten op het menselijk gedrag. Terwijl eerder door sociologen nog verheugd werd gesproken over de 'de gemoedsrust van de verzorgingsstaat', werd die ontspannen houding daarna juist verfoeid. Verzorging 'van wieg tot graf' maakte van burgers luie, immorele wezens die zich calculerend zouden opstellen ten aanzien van de staat. Werk, werk, werk werd daarom het nieuwe credo van politiek en beleid; het vangnet van de verzorgingsstaat moest een trampoline worden.

De calculerende, werkende burger werd sinds-

dien uitgangspunt van beleid. In de jaren negentig draaide het vooral om het goed leggen van de 'prikkel' (*incentives*), een term rechtstreeks geleend uit het vocabulaire van de (micro) economie. Niet alleen kregen werkgevers prikkels om arbeidsongeschikten aan het werk te houden, ook werklozen, vrouwen, alleenstaande moeders, gehandicapten (ouderen nog niet) werden gestimuleerd te werken. Ook omdat er consensus was dat arbeid emancipeert en een bevredigende dagbesteding is. Er kwamen flinke aanpassingen in de sociale zekerheid (WAO, maar ook WW en ABW). Ook de overheid zelf moest in beweging komen om de verzorgingsstaat te redden. Veel van de voorzieningen (met name in zorg, welzijn, volkshuisvesting) werden op een andere leest geschoeid: de staat zorgt niet meer zelf maar bewaakt. New Public Management, weer zo'n term, moet leiden tot slimmere, snellere, goedkopere en betere dienstverlening.

Toch is onze verzorgingsstaat niet afgeslankt, maar vooral van vorm veranderd. Nieuwe voorzieningen werden bijgebouwd en nieuwe verantwoordelijkheden aangegaan. Zo hebben we nu ook inburgeringstrajecten, arbeidsmarktbegeleiding en kinderopvang, zodat moeders ook kunnen werken. Een belangrijke rol daarin speelde de Deense econoom Gosta Esping Andersen. In zijn boek *The Three Worlds of Welfare Capitalism* dat twintig jaar geleden verscheen, liet hij zien hoe verschillend Europese verzorgingsstaten zijn. In zijn werk komt het Scandinavische, sociaal democratische model, gebaseerd op universele toegang, werk voor iedereen en goede voorzieningen (kinderopvang!) er standaard beter uit dan het Liberale model (Engeland en de VS), en het conservatieve model (Duitsland, Frankrijk en Nederland ten dele). Het zorgt voor meer werk voor iedereen (man/vrouw), goede zorg voor kinderen en

ouderen en het levert ook meer belastinginkomsten op. Een verzorgingsstaat, zo bleek, hoeft helemaal niet onbetaalbaar te zijn, het ligt er maar aan hoe die verzorgingsstaat er precies uit ziet. In Nederland is goed naar hem geluisterd.

Toch zijn de zorgen met de aanpassingen niet weggenomen. Door sommige economen wordt er nu op gewezen dat de verzorgingsstaat meer op individuele vrijheid gebaseerd zou moeten worden en minder op gelijkheid en broederschap. Als iemand door eigen schuld ziek (zwanger, gehandicapt of werkloos) wordt, waarom moet een ander dan meebetalen? En mensen kunnen toch zelf sparen voor hun pensioen of ouderschapsverlof? Anderen wijzen op de hoge financiële en sociale kosten van zo'n individueel systeem – daarom hebben we toch nationale verzekeringen – en vrezen het einde van de solidariteit. De Franse filosoof Pierre Rosanvallon spreekt in dit kader over 'de nieuwe sociale kwestie'. Doordat de sluier van onwetendheid wordt opgelicht, en we zoveel meer weten over de verdeling en het ontstaan van risico's, veranderen onze ideeën over wat rechtvaardig is. Hoe kan de verzorgingsstaat ruimte geven aan individualisering zonder onthoofd te worden door haar zelfgekweekte burgers? Anders valt de verzorgingsstaat alsnog, maar dan in haar eigen zwaard.

En dan is er nog het spook van globalisering. 'Willen we onze concurrentiepositie behouden, dan kunnen we niet meer voor de dag komen met de hoge loonbelasting en premies waarmee we onze voorzieningen en verzekeringen betalen'. Dat valt vooralsnog wetenschappelijk niet hard te maken. In Nederland verdienen we ons brood nu eenmaal niet met laagbetaalde arbeid. Bovendien: Amerikaanse globaliseringseconomen zoals Dani Rodrik zijn juist jaloers op onze verzorgingsstaat. Zij zeggen dat je juist in tijden van economische globalisering een

stootkussen, een vangnet, nodig hebt. Nu er een mondiale economische crisis is, komt het inderdaad goed uit dat we alleen aantal regelingen hebben. Als de wereld schokt, hoeft niemand in Nederland hard te vallen. In die zin is het met de verzorgingsstaat net zoals met vriendschap: je weet pas hoe belangrijk het is als je het nodig hebt.

Lastiger is een ander facet van globalisering: migratie. Onze verzorgingsstaat is immers gebaseerd op broederschap binnen landsgrenzen. Kunnen Turkse ouderen die hun leven lang in Nederland hebben gewerkt van hun pensioen genieten in Antalya? En hoe om te gaan met de pensionados aan de Costa Brava die operaties en steunkousen nodig hebben? De EU wil graag dat Nederlanders ook gaan werken in Engeland of Griekenland. Krijgen we dan onze opgebouwde rechten mee bij de douane? Een toenemend transnationalisme valt lastig te rijmen met een nationale verzorgingsstaat. Bovendien kan onze verzorgingsstaat, zo blijkt steeds uit onderzoek, maar slecht uit de voeten met migranten, en zelfs met hun kinderen: de arbeidsmarktdeelnemers van laagopgeleide Turkse en Marokkaanse jongeren loopt achter, evenals de lonen van hoger opgeleiden. Onslager en beroepsonderwijs schiet tekort in zijn emancipatie- en verbindingsopdracht. In zijn huidige vorm vergroot in plaats van verkleint onze verzorgingsstaat de sociale en economische afstand tussen groepen.

Economen, sociologen en filosofen hebben zich vaak in apocalyptische termen uitgedrukt als het om het wonderbaarlijke fenomeen van de verzorgingsstaat gaat. Toch is misschien 'Het aanpassingsvermogen van de verzorgingsstaat' een veel adequatere boektitel dan de eerder aangehaalde titels. Maar om dat waar te maken is er opnieuw veel werk aan de winkel.